

Rob Delvigne & Leo Ross

Jacob Israël de Haan als bakkeling

Voor *Oosthoek's geïllustreerde encyclopaedie* schreef Jacob Israël de Haan in 1917 een kleine autobiografie, die als volgt begon: 'Ik ben geboren 31 December 1881 te Smilde. Te Zaandam bezocht ik verschillende lagere scholen. Van 1896 tot 1900 was ik leerling van de Rijksskweekschool te Haarlem.'

Het onderwijs aan zo'n Rijksskweekschool (er waren er in totaal zeven, die in Haarlem genoot de beste reputatie) was gratis. De kwekelingen werden bij gezinnen ondergebracht en ontvingen daarvoor een rijksbeurs van f 300 per jaar. Voor kleding zorgden de ouders. Per jaar werden per school een twintig kwekelingen toegelaten, geselecteerd door middel van een vergelijkend toelatingsexamen. De toeloop naar de 'universiteit der armen', zoals C. H. Wiedijk deze kweekscholen noemt, was groot. Als nadeel van het gehanteerde systeem ziet Ger Harmsen in zijn boek *Blauwe en rode jeugd* het feit dat de kwekelingen al op jeugdige leeftijd aan het vertrouwde ouderlijk milieu onttrokken werden, wat leidde tot eenzaamheid, vervreemding van thuis en tot een eigenaardig 'elitebesef' (dat zich ook uitte in eigenaardige kleding): door hun meer gefortuneerde leeftijdgenoten op de middelbare school werden zij niet voor vol aangezien, terwijl zij anderzijds intellectueel boven hun eigen meestal armoedige milieu uitgroeiden. Zij voelden ook een grote maatschappelijke verantwoordelijkheid, bewonderden omstreeks de eeuwisseling de Tachtigers en de Tolstojanen. Een man als Frederik van Eeden met zijn 'christen-anarchistische' idealen vond onder de kwekelingen bijval. Maar de machtige en strenge directeur van de Haarlemse Rijksskweekschool wou nog in 1908 niets van Van Eeden weten en noemde, volgens mededeling van Wiedijk, *Van de koele meren des doods* tegenover Koos Vorrink 'mestvaaltliteratuur'. Tussen de leraren en de kwekelingen kwam het herhaaldelijk tot conflicten, bij voorbeeld als publikaties in het 'weekblad van den Nederlandschen Kweekeling', *Baknieuws* (een initiatief van Theo Thijssen), bij de gezagsdragers niet in de smaak vielen.

Jacob Israël de Haan, toen 14 jaar oud, deed admissie-examen in maart 1896, een examen dat gepaard ging met een geneeskundig onderzoek en twee dagen duurde. Er waren honderd gegadigden. De Haan behaalde 116 punten en be-

De Rijksskweekschool aan de Koudenhorn vlakbij het Spaarne te Haarlem.

hoorde daarmee tot de gelukkigen die toegelaten werden, evenals zijn latere vriend F. C. Meyster, die 107 punten haalde. Het hoogste aantal behaalde punten was overigens 128, de laatst aangenomene haalde 104 punten. Nadat hij eerst bij zijn oom Gerson de Haan op de Nieuwe Gracht te Haarlem gehuisvest was, kwam hij later door bemiddeling van de school in een kosthuis op de Korte-Begijnestraat 29^{rood} terecht, bij een arts Koetser: 'een nauwe straat achterkamertje en hoog', zo beschrijft hij zijn woonplaats in 1899 in een brief aan Van Eeden. In een brief aan Arnold Saalborn herinnert hij zich later dit aspect van zijn kweekschooltijd en knoopt er een weinig vreugdevolle bespiegeling aan vast: 'Ik heb als kind bij een oude oom van mij gewoond, die wiskunde doceert en een heel droge oom was. Hij was niet getrouwd en woonde met twee heel oude zusters. Maar hij was wel rijk. Daarna woonde ik vier jaar bij een dame van 58 en 'n heer van 68 die vroeger arts was geweest, maar nu blind was. Ook dat was geen goed huishouden voor een jongen van 'n jaar of 14 zooals ik toen was.' En elders: 'Altijd was ik alleen. De jongens hielden niet van me, buitendien was ik telkens zeer ziek.'

Welke getuigen kunnen wij, zoekend naar een beeld van de kwekeling De Haan, aan het woord laten?

In de notulen van de lerarenvergaderingen vinden we op 10 maart 1897 de vraag van de leraar handenarbeid 'of De Haan als een schooljongetje moet worden behandeld?' Het antwoord is: 'Ja'. Er werd dus kennelijk iets eigenaardigs aan zijn gedrag opgemerkt; De Haan was toen vijftien (voor handenarbeid kreeg hij slechts een 4). En in hetzelfde jaar, in juni, vinden we zijn initialen in *Baknieuws* (dat toen wat Haarlem betreft door Theo Thijssen geredigeerd werd). Er was in dat blad een gedicht verschenen, dat gemakkelijk als

Rob Delvigne en Leo Ross verzorgden uitgaven van werk van Jacob Israël de Haan, te weten: *Pijpelijntjes* (1982), *Open brief aan P. L. Tak* (1982), *Nieuwe vertellingen* (1983) en *Ondergangen* (1984). Voorts schreven zij een reeks artikelen over De Haan. In voorbereiding: een heruitgave van *Pathologieën* en publikatie van brieven van De Haan.

De arme Joodsche Bakkeling!

Natuur sjoon zijt g' in hal duw werken!
Heen ding sjechts heb ik hop te merken:
Gij sjinkt heen hande magtig feel,
Heu heu! zoo ploover is mijn deel!
Hechte Bakkeling!
Mijn puurman Rotsjild rijdt daar henen
Met phaard hen khoets:
Thwee maghere bheenen sjechts dienen mij
Hik loop hop 't thandvlees van me sjoenen,
Hij thelt rijksdaalders pij millioenen.
Natuur what zijt gij magtig rijk
Mhaak mij haan Rotsjild toch sjelijk,
Hals hik 'savonds laet
Met loede sjoenen huiwants keer
Thau bis 't hach grutte! bin mijn harte
Hegijtsij thulster, thonker,
Sjwart hals thie maht.
Hen kloont thau niet thie maan
Mijn phat verlichten
Thau moet het licht Cor duister sjwiechten.
Natuur, wat sijt gij magtigh rijk,
Mhaak mij haan Rotsjild toch sjelijk.
Nah, what zou 't zijn,
Hals khtinkbaar silver huijslozen
Nah, was die mhij
That sou voor mij een vreugde wozen
What sou lik om die Bak nog melen
't Kon dan mhijn eigen kost bethalen
Natuur what sijt gij magtigh rijk
Mhaak mij haan Rotsjild toch sjelijk.
Maar hals hik hier aan 't bobben blijf,
Krijg hik van avond pijn bin 't lijf
Van hal die sommen hen methodiek,
Die mhij toch niet maken riak.
Fooruit maar, Fooruit maar.
Heindelik ben je boelemaal klaar,
Je ferdient een heele vijf hondert
Hen komt er mee roud, dat het jo wonder!

Maastricht.

A. H. VEENBAAS. Jz.

antisemitisch kan worden uitgelegd: 'De arme Joodsche Bakkeling!' (De kweekschool werd in de wandeling wel 'Bak' genoemd.) De 'Joodsche Bakkeling' meet zijn armoe aan de rijkdom van een beter bedeelde. Wij citeren: 'Mijn puurman Rotsjild rijdt daar henen / Met phaard hen khoets; / Thwee maghere bheenen sjechts dienen mij / Hik loop hop 't thandvlees van me sjoenen, / Hij thelt rijksdaalders pij millioenen. / Natuur what zijt gij magtig rijk / Mhaak mij haan Rotsjild toch sjelijk.' De week daarop staan de initialen 'De H. te Haarlem' in de correspondentierubriek: 'Uw ingez. stuk niet geplaatst, zooals u ziet; wij zullen zorgen, dat de inhoud niemand meer kwetst; maar — behoeft gij u zoo'n mop — meer is het niet — aan te trekken? en zou het u hier aan den bak wel goed doen, als uw stuk geplaatst was?' Dat zullen later nog velen zich telkens afvragen: of De Haan zich met zijn publikaties wel goed deed.

Een andere getuige: Cor Bruijn, die in *Wijd was mijn land* (1961) ook zijn herinneringen aan zijn kweekschooltijd in Haarlem boekstaaft: 'Jacob Israël was al drie jaar op de kweekschool, toen ik er kwam. Voor de lessen begonnen, vertoefden we meestal enige tijd wachtend op de binnenplaats van het gebouw. Toen ik hem voor het eerst zag, stak hij die binnenplaats over. Hij viel dadelijk op, maar op welk een andere manier dan zijn zuster! Hij was klein van stuk, met een rond, glad geknipt hoofd. Hij liep met de boeken in de naar de schouder geheven hand. Zag hij niemand? Een vroegrijpe professor? Verachtte hij zijn medeleerlingen? Of kon hij alleen maar hun wat opgewonden jongensvrolijkheid niet delen? Die houding bleef typerend voor hem, het hele jaar door. Ik heb hem nooit benaderd. Ik zag geweldig tegen

hem op. Hij dichte, zeiden de anderen. Dus net als zijn zuster! En eens ging langs alle kwekelingen het verhaal van wat hij tegen een van de leraren had durven zeggen, toen deze tegen hem uitgevaren was: "U moet niet zo tegen me te keer gaan, want u moet bedenken, dat ik over enkele weken uw collega ben".'

Een voorbeeld van ongunstig *hineininterpretieren* geeft Jaap Meijer, als hij op bladzijde 48 van zijn befaamde De Haan-biografie *De zoon van een gazzen* (1967) de groepsfoto bespreekt die van de examenklas van De Haan gemaakt is: 'Het beeld van Jacob de Haan daarop maakt nog indruk door de sfeer van gekwetste verwaandheid.' Bekijkt men de foto, dan ziet men De Haan met een ernstige gelaatsuitdrukking zoals alle driëntwintig anderen ernstig kijken (voor de fotograaf poseren met zo'n stel geeft nooit aanleiding tot veel vrolijkheid), hij kijkt wat peinzend; van gekwetste verwaandheid geen spoor.

In 1900 zond de school een 'collectie werkstukken van de leerlingen der Rijkskweekschool voor onderwijzers alhier en van die der daaraan verbonden Leerschool' in voor de Wereldtentoonstelling te Parijs: repetitiewerk, tekeningen, handenarbeid en dergelijke; aldus lezen we in een brief van directeur Van der Ley aan de minister. Het werk werd uitgevoerd in het najaar van 1899. De Haan schreef in november van dat jaar aan Frederik van Eeden: 'ik heb 't druk, want onze school moet werk exposeeren op de tentoonstelling in Parijs, om een indruk te geven van de hoogte van 't Lager onderwijs in Holland. Maar voor dat doel worden schriften alleen vervaardigd, die netjes vol geschreven worden, zòd dat er heel weinig in gaat. 't Is wat, netjes schrijven, ik word er wee van.' In 1900 werd de inzending waaraan De Haan had meegewerkt, bekroond met de Grand Prix.

Van het optreden van De Haan aan die 'Leerschool', waar kwekelingen zich oefenden in het lesgeven, kennen we beoordelingen in de leerschoolverslagen. In de zomer van 1899 deed De Haan 'zich kennen als een ijverig jongmensch. Goed voorbereid. Uitgebreide schema's. Goed de orde gehandhaafd. Een enkele maal was hij wel wat heftig en druk. Hij zag het echter zelf in en trachtte het op de speelplaats goed te maken. Cijfer 7'. Op 17 december ondertekende het Hoofd der Leerschool, J. W. Sevenhuijsen, het volgende verslag: 'J. I. de Haan is een kweekeling, dien men niet spoedig vergeet. Hij maakt een onaangename indruk, maar door zijn verdienste wordt die later wel wat uitgewischt. Hij heeft zijn hoofd vol oudemannenwijsheid. Spreekt over Fr v Eeden, Multatuli en Shakespeare, of het zijn vriendjes waren. De leerlingen houden echter veel van hem; hij heeft dan ook ontzaglijk veel voor hen over en zij maken onder zijne leiding goede vorderingen. Cijfer 8'. En voor het laatste rapport van maart 1900 heet het: 'J. I. de Haan: Evenals de vorige maanden stelde hij zich nu en dan wel wat veel op den voorgrond, maar overigens waren zijn ijver en zijne toewijding, gepaard aan veel kennis en groote takt van dien aard, dat hem weer kan toegekend worden het Cijfer 8'.

Het examen voor de akte-Lager Onderwijs (in de brief aan Van Eeden van november 1899 spreekt hij van dat 'examen, dat me echter niets schelen kan') legde De Haan af in mei 1900 in Amsterdam, tegelijk met onder meer C. L. de Haan,

F. C. Meyster en P. J. de Braaf. Volgens een herinnering van Carry van Bruggen, d.i. C. L. de Haan (zij kwam van de normaalschool in Zaandam), 'kregen mijn broer, Jacob Israël de Haan, en ik, beiden onvoldoende voor de "vaardigheid om ons schriftelijk uit te drukken"! In het getuigschrift dat de Rijksskweekschool aan hem uitreikte, werd hij als volgt beoordeeld: gedrag 'goed', kennis, algemene ontwikkeling en vorderingen in de praktijk van het onderwijs: 'zeer tevreden'. Met ingang van 1 mei 1900 werd de toelage van De Haan, verleend bij ministerieel besluit van 8 april 1896, ingetrokken. Op 13 juni verzoekt directeur Van der Ley de minister van Binnenlandse Zaken om vier kwekelingen, onder wie J. I. de Haan en F. C. Meyster, 'toe te staan het examen ter verkrijging van de akte van onderwijzer in de Fransche taal (L.O.) te ondergaan'. Het is aan te nemen dat de rijkstoelage voor De Haan voor die periode werd gecontinueerd. In juli en augustus slaagde De Haan; voorzitter van de examencommissie was A. G. van Hamel, de romanist uit Groningen. Een collega van Carry van Bruggen uit de tijd dat deze onderwijzeres was, herinnerde zich in het tijdschrift *Groot-Nederland* van 1933 De Haan als 'le petit homme': 'zo genoemd naar 't boek, dat we voor 't akte-eksamen Frans moesten lezen, dat eksamen, waarvoor hij na nog geen jaar Frans leeren [dat klopt niet: De Haan had vier jaar Frans gehad], slaagde met de hoogste cijfers, 5-5-5, 'n cijfer, waar 'n normaal mens niet van durfde dromen'; dat boek was *Histoire d'un petit homme* van Robert Halt. 'Mijn lievelingsvak was fransch,' schrijft De Haan later aan Saalborn, 'ik maakte graag fransche verzen.' Het examen voor de akte Vrije en Orde-oefeningen (gymnastiek) had De Haan al in 1899 afgelegd.

Een onwaardebaar en wonderlijk getuigenis omtrent De Haan en zijn kweekschooltijd levert ons een brief, die F. C. Meyster op 17 mei 1899 aan Frederik van Eeden richtte. De Haan had in dat jaar contact gezocht met deze beroemde Tachtiger. Hij schreef Van Eeden voor het eerst in maart 1899, in april bracht hij een bezoek aan Walden. Van Eeden wist zich 'Bij den dood van Jacob Israël de Haan' te herinneren hoe De Haan 'als schuchter schooljongen uren in mijn werkkamer zat zonder een woord te spreken, dankbaar voor mijn teegenwoordigheid alleen, nog niet in staat zelf zijn boterham te smeeren' (*De Maasbode* van 12 juli 1924). Het werd het begin van een levenslange vriendschap.

De Haan was het laatste schooljaar op 1 mei 1899 begonnen in een slechte lichamelijke toestand. Het blijkt niet alleen uit de brief van Meyster; ook in een voortgangsrapport werd zijn gezondheidstoestand als onvoldoende beoordeeld. Er waren er wel meer met nerveuze klachten. 'Zenuwlijden komt vrij veel voor,' schreef de directeur regelmatig in het jaarlijkse Verslag van den toestand der Rijksskweekschool.

De vriend die samen met Freek Meyster de baas over De Haan moest spelen, was Koo de Braaf. De Haan publiceerde in 1900 in het tijdschrift *Nederland* twee sonnetten onder de titel 'Meerenberg' (in deze psychiatrische inrichting werd een zuster van De Haan verpleegd), sonnetten die opgedragen zijn aan 'Koo en Freek'. Samen met De Braaf heeft De Haan in 1902 enkele maanden op kamers gewoond in Amsterdam.

Jacob Israël de Haan (tweede van rechts, met bril).

Frederik van Eeden ontving dus van Freek Meyster de volgende brief.

Haarlem 17 Mei '99

Beste mijnheer,

Ik ben de vrind van Jacob de Haan, en ik wou U heel eventjes wat over hem gaan zeggen, omdat ik zoo blij ben dat u hem zoo'n groote vaderlijke vriend geworden zijt.

Uw invloed op hem is zeer machtig. U beheerscht — en niemand vóór u kon dat — zijn heele doen en laten. En juist daarom wou'k dat u wat meer van hem wist.

Zie mijnheer, vroeger hadden alle jongens verschrikkelijk het land aan hem, omdat hij hatelijk, egoïstisch, onverdraagzaam, brutaal, eigenwijs was.

Maar toen is er plotseling 'n omkeering in hem gekomen, of schoon niet ten goede.

Van een innig vereerder van Potgieter en een hater van de nieuwere kunstrichting (o.a. gaf hij mij Ellen van U, omdat hij niet wist wat hij met dien onzin moest doen; hij had 't gekregen) werd hij op eens na 't lezen van een paar boeken van Couperus en wat van u en van Kloos een dweper met de 'Nieuwe Gidsers'.

Potgieter was leelijk, zonder emotie.

Als een dolzinnige verslond hij alle boeken van modernen aard, die hij maar vinden kon.

Die tijd viel samen met een tijdperk van zware hoofdpijn, zoodat hij niet studeeren mocht. De directeur verbood hem uitdrukkelijk te lezen en hij deed het toch, — heele avonden, halve nachten.

Twee, drie maal op een avond kwam hij mij tot vervelens toe vragen om de NGids, of om Ellen of Jaques Perk.

Bij een vriend van mij nam hij de Kleine Johannes weg, 't geen we gelukkig gauw merkten. We gingen dadelijk naar hem toe en namen het niet dan met veel moeite af.

Terwijl ik even beneden was, nam hij van mijn kamer Jaques Perk mee en den volgenden morgen kende hij Iris en het lied des storms van buiten.

En 't mooiste was dat hij over dat alles op school tegen den eersten den besten banaliteit het hoogste woord uit zwetste en heele fragmenten uit gedichten citeerde, natuurlijk tot groot amusement van de jongens, die hem nu meer dan rijp voor Meerenberg vonden.

Berisping, vermaning, noch bedreiging van den directeur vermochten iets op hem uit te oefenen.

Mijn vriend en ik waren de eenige, die nog wat met hem konden doen.

Nadat hij een paar weken voor zijn gezondheid naar huis was ge-

weest, kwam hij op 't idee u te schrijven en de verrukking, die uw brief hem bracht, is niet te beschrijven.

't Was een groot geheim den eersten avond, maar een week later had hij 't ieder, die 't hooren wilde, verteld.

Enfin, hij was gelukkig.

Frederik van Eeden verschilde voor hem weinig van God.

De jongens plaagden hem er weer meer en vertelden hem allerlei leugens omtrent U, die hem razend maakten.

Enfin, hij is nu wat bekoeld, hij is weer wat meer voor 't gewone leven vatbaar geworden en zijn hoofdpijn is minder. Maar toch is van den vroegen morgen tot den laten avond uw naam het tooverwoord, dat hem bezielt. Geen uur, dat hij niet aan U denkt; 's nachts droomt hij van U.

En dat juist is het wat mij bewogen heeft U iets aangaande hem te schrijven.

Toen hij uw laatsten brief ontving, is hij dadelijk gegaan naar den leeraar, dien hij zoo haat, om verzoening met hem te sluiten omdat *iemand, van wien hij zielsveel houdt, hem geschreven heeft, dat haat leelijk is.*

Van avond zei hij mij: Het inwendige van de haat was nu nog wel niet weg, want eigenlijk gezeid...., maar 't was dan toch uitwendig, en misschien zou de rest nu wel volgen.

Overigens is eigenliefde zijn meest kenmerkende karaktertrek. En als die er eenmaal uit is, zal de rest wel gaan.

Waarom ik U dit alles schreef? Natuurlijk niet om hem bij U zwart te maken.

Niets zou meer onvriendschappelijk zijn.

Maar dit: Of U zoo vriendelijk zoudt willen zijn hem een en ander in uwe brieven op het hart te drukken, omdat alleen uwe medecijnen radicaal genezend voor hem zijn.

Mijn vriend en ik moeten den baas over hem spelen als over een ondeugenden kleinen jongen. En toch, slechts wat U zegt, zal hij onvoorwaardelijk doen.

U begrijpt hoe dankbaar wij u zijn, dat U zoo heel vriendelijk jegens hem wilt zijn.

Anders had ik aan zijn toekomst vertwijfeld, maar nu zullen we allen tesamen weer onzen best voor hem doen.

U neemt mij zeker niet kwalijk, dat ik U zóó maar en op weinig vormelijke manier geschreven heb, maar het is zoo moeilijk een deftig gezicht te zetten tegen iemand, wiens woorden, de uitzeggingen van hem zelf, men zoo heel intiem kent en voelt, voor wien men mooie sympathie bij zichzelf alleen vertroetelt.

Ik zend U hierbij ook nog 'n stuk van een brief van Jacob aan mij, waaruit u hem geheel voelen kunt.

Gaarne zag ik dat u mij dien brief, wanneer 't u schikt en 't u niet te veel moeite is, terug zendt.

Mijn adres is Zijlweg 79.

Met zegenbeëen groete

Uw dw.

Frederik Meyster.

kweekeling te Haarlem.

P.S. Wilt u Jacob van dezen brief niets laten merken, want anders zou hij woedend op mij zijn.

Uit deze tijd zijn geen brieven van Van Eeden aan Meyster of De Haan bewaard gebleven. Toch weten we wat hij vond

van Meysters opmerking: 'slechts wat u zegt, zal hij onvoorwaardelijk doen.' De Haan citeert in een latere brief aan Van Eeden diens uitspraak uit 1899: 'maar doe nooit iets alleen omdat ik het zeg.'

De Haan brengt in zijn correspondentie met Van Eeden Freek nog een paar keer ter sprake. Op 24 oktober 1899 schrijft hij over hem: 'Hij wil ieder helpen, maar hij kan niet diep genoeg in iemand lezen, daarom helpt hij verkeerd. Zijn bedoeling is goed en vriendelijk, maar ik zal nooit meer zooveel van hem houden als vroeger.' Ook in de brief van 6 november van dat jaar wordt niet duidelijk, wat deze schoolvrienden uit elkaar dreef: 'Ik lees en herlees F's brieven, en ik kan me niet begrijpen, dat hij zòd gedaan heeft. U zult 't kinderachtig vinden, dat ik u zòd vaak over Freek schrijf, dien u niet eens kent, maar ik heb toch zoo heel veel van hem gehouden, zòd veel als ik geloof, dat ik alleen van iemand houden kan.' In deze brief blijkt de directeur het leesverbod opgeheven te hebben; 'ik ben veel beter dan ooit.'

Voor het laatst wordt Meyster door De Haan genoemd in een brief uit de zomer van 1902. Hij schrijft aan 'beste Van Eedentje': 'Vandaag las ik 'n oude reeks van christelijke jongelingsbladen. Er stonden wat aardige dingen in. [...] Dan nog artikelen over moderne schrijvers van 'n kweekeling uit Haarlem. Je weet die jou wel eens over mij heeft geschreven.' Op 10 augustus 1900 begon F. C. Meyster een lange reeks artikelen in het *Gereformeerd Jongelingsblad* over de Beweging van Tachtig. In de eerste aflevering blijkt hij gereserveerd te staan tegenover de Nieuwe Gidsers, met wie De Haan dweept: 'Denk nu vooral niet, dat het in mijn plan ligt hier een pleidooi te leveren voor de zoogenaamde Nieuwewere richting in onze Literatuur.' Meyster waagde zich ook zelf in die tijd aan het maken van literatuur. In datzelfde *Jongelingsblad* schreef hij in augustus 1899 een nogal traditioneel verhaal.

Ook voor Meyster was de kweekschool een springplank naar een hogere opleiding. De Haan ging, naast zijn tijdelijke onderwijsbanen, rechten studeren. Meyster deed een studie theologie aan de Vrije Universiteit. Tweeënveertig jaar stond hij als predikant te Rotterdam. Hij stierf in 1959.

Literatuuropgave

Officiële gegevens en stukken ontleenden we, met dank aan K. van Heerikhuizen, aan het archief van de Haarlemse Rijkskweekschool (binnenkort in het Rijksarchief in Noord-Holland).

De brieven aan Van Eeden bevinden zich in het Van Eeden-archief van de Amsterdamse Universiteitsbibliotheek, de brieven aan Saalborn in de UB Leiden. De briefkaart aan K. F. Proost met de tekst voor de Oosthoek wordt bewaard in het Letterkundig Museum te Den Haag.

Ger Harmsen wijdde een hoofdstuk van *Blauwe en rode jeugd* (1961) aan 'De kweekelingenbeweging van 1897 tot 1914'. C. H. Wiedijk schreef over 'De politieke leerschool van Koos Vorrink' in *Het derde jaarboek voor het democratisch socialisme* (1982). Over De Haan als onderwijzer publiceerden wij in *Literatuur* 1986/3.